

Duitse immigranten in het Zeeheldenkwartier

Een persoonlijke zoektocht naar de geschiedenis van het huis Piet Heinstraat 119

Carla van Beers

Wie gebiologeerd raakt door de geschiedenis van een huis kan er vanuit diverse invalshoeken naar kijken. Zo heeft een huis veel weg van een wiskundige formule met bekende en onbekende variabelen. Alles lijkt inwisselbaar: bewoners, eigenaren, huurders en onderhuurders. Het is dan een uitdaging om op zoek te gaan naar sporen die ooit zijn achtergelaten. En wanneer vervolgens fragmenten uit het verleden zichtbaar worden, verschijnen de contouren van een geschiedenis, een verhaal van mensen die komen en gaan. Zoals in het pand Piet Heinstraat 117/119, dat sinds de bouw in 1882 een thuis is geweest voor meer dan tweehonderd mensen.¹ Het is verrassend om te zien hoeveel bewoners er van buiten de stad komen. Ze passen in het beeld, van ambtenaren, gepensioneerde officieren, weduwes, oud-Indisch gasten en renteniers, dat zo karakteristiek is voor Den Haag.

Burgemeester mr. S.J.R. de Monchy beschrijft in zijn mémoires, die in 1946 verschenen, de voortdurende toestroom van nieuwe burgers in zijn stad. 'Een lokaal patriotisme, zoals Amsterdam en Rotterdam dat in zoo hooge mate kennen, is in de toonaangevende kringen van Den Haag haast onbestaanbaar. Daarvoor reiken er de meeste wortels nog te weinig diep. Jong,

nieuw, zonder traditie is de Haagsche bevolking in deze kringen; men kan ze niet vlottend noemen, want het is er geen komen en gaan, eerder komen en blijven, een aanslippling als gevolg van den voortdurenden stroom, die meer achterlaat dan hij meeneemt. (...) Ietwat paradoxaal kan men zeggen, dat de echte Hagenaar niet bestaat', stelt hij, 'want de wieg van vele Hagenaars heeft elders gestaan'.²

Door hun moedertaal brengen bewoners een andere sfeer in een huis en in een stad. Zo ontstaat er voor Piet Heinstraat 119 een Duitse episode die drie decennia voortduurt. Ze begint in de zomer van 1940 met de komst van een juffrouw uit Beieren en eindigt in 1971 met het vertrek van een echtpaar uit Hamburg. In de tussentijd zien we de in Rotterdam geboren huiseigenaar dr. Hendrik Muller. Hij is geen onbekende in Den Haag, het is een man die zich graag in regeringskringen beweegt.³ Na zijn dood leeft zijn naam voort in een fonds. Na dertig jaar verkoopt dit fonds het huis. De periode 1940-1971 wordt dus niet alleen door de taal of nationaliteit van de bewoners gekenmerkt, maar ook door de connecties van de eigenaar die bij bestudering zichtbaar worden. Het laat de raakvlakken van netwerken zien waarbij in-

1. Rechts het huis Piet Heinstraat 117-119 met beneden (op nr. 117) de herenmodezaak Old England. Links op nr. 123 Mode Magazijn A. Beek Fournituren, 1928. Foto Haags Gemeentearchief, archief Deutsche Schule.

woners van Den Haag en bekende namen uit de 'toonaangevende kringen' elkaar tegenkomen.

De komst van huurster Marie Scheibenreif

De bezetting is pas enkele weken een feit. Den Haag viert op zaterdag 29 juni de verjaardag van prins Bernhard. Burgemeester De Monchy heeft van de Duitsers de opdracht gekregen dat er niet gevlagd mag worden en heeft daar gehoor aangegeven. Het is een mooie dag en de warmte

brengt veel mensen op straat. De wandelaars dragen oranje lintjes of witte anjers. Er worden bloemen gebracht naar het Paleis Noordeinde, waar gelegenheid is voor het tekenen van de felicitatieregisters. De burgemeester en ook generaal Winkelman komen persoonlijk langs om er hun gelukwensen in te zetten. Het is de eerste Oranjedag na de overgave, nota bene de verjaardag van de prins. De bezetter neemt het hem kwalijk dat hij als geboren Duitser voor zijn

selaan 114 ACW	van dan en teerloon. Brieven m. voll. inlichtingen en prijs te zenden: A. Schallenberg, Gevers Deijnootweg 58. ADC	Verkrijg gisten.
UR tier, zondev. 6 ka-gr. berg-f 45 p. m. straat 26. Buntveld, at 1. ACS	Alleenstaande Juffr. zoekt zitkamer en kabinet met kookgelegen. en bergruimte. Of kleine étage. Omtrek Valkenboschpl., Piet Heinplein of Bezuidenhoutkwartier. Mej. Scheibenreif, Noordeinde 68. AED	voor b van ZIR krijgba
UR en prijs, gen, met Adres: P. roenhoveseid. ACR	TE HUUR GEVRAAGD door 2 Dames, v. z. g. h. (zusters) ongemeubil. étage of 2 kamers en kookgelegenheid. EOR	Depôt: O 1903 A. Stoomt e of Mante Rijswijks
ODEN leerenhuis ein 31, J. eurig en suite. le		

2. Advertentie waarmee Marie Scheibenreif een nieuw onderkomen zocht. *Haagsche Courant* 1 juni 1940, p. 12.

nieuwe land heeft gekozen. Bernhard verblijft met koningin Wilhelmina en haar regering in Londen.

Tot voor kort was het paleis op het Noordeinde nog het woonadres van Marie Scheibenreif, een Duitse kamenier in dienst van prinses Juliana.⁴ Maar sinds tien dagen staat zij ingeschreven op de Piet Heinstraat 119. In deze winkelstraat huurt zij een ruime tweede etage bij de weduwe Stutterheim.⁵ Nu de prinses het land is ontvlucht heeft Marie geen werk meer. Haar toekomst is onzeker, maar ze kan naai- en verstelwerk doen of kamers onderverhuren om in haar levensonderhoud te voorzien. Ze heeft op de zolderverdieping nog twee extra kamers tot haar beschikking. Met de komst van Marie, zij spreekt Nederlands met een sterk accent⁶,

begint het huis aan een Duitse episode. Haar komst is in feite een gevolg van de komst van de bezetter.

De huiseigenaar

Dr. Hendrik Pieter Nicolaas Muller van Werendijcke, een vriend van burgemeester De Monchy, is eigenaar van het pand Piet Heinstraat 117/119. Hendrik woont zelf aan de Bezuidenhoutseweg. Halverwege de maand mei 1941 bezoekt hij zijn notaris voor de laatste herziening van zijn testament. De wereldreiziger, diplomaat, zakenman, oriëntalist, filantroop en conservatieve dandy kan terugkijken op een rijk en goed besteed leven. Hij heeft veel onderscheidingen mogen ontvangen en zijn werken hebben zich via diverse bibliotheken en instituten verspreid. Tweehonderd artikelen, brochures en boeken staan op zijn naam. Hij heeft de meeste stukken naar aanleiding van zijn reizen geschreven. Een vrouw of een gezin heeft hij nooit gehad.

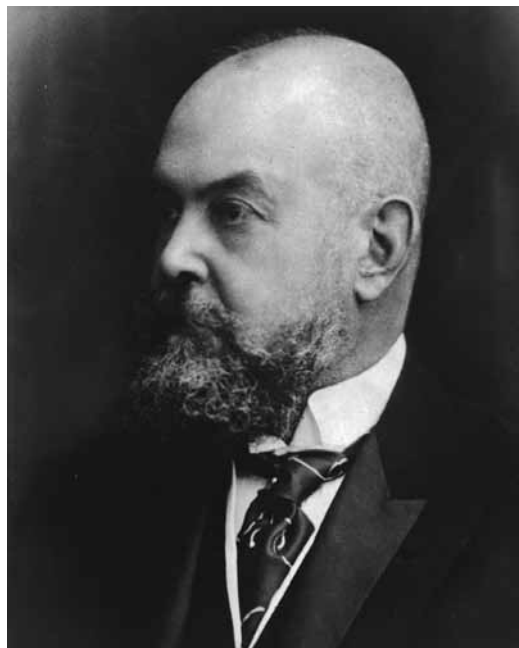
Zijn doctorstitel behaalde hij in 1894 aan de universiteit van Giessen. In Heidelberg en Leipzig heeft hij geografie en ethnografie gestudeerd. In 1916 kocht Muller de ambachtsheerlijkheid Werendijcke op Walcheren uit de nalatenschap van vrouwe Johanna Cornelia Janse van Zoutelande en Werendijcke. Vanaf dat moment mocht hij zich *Muller van Werendijcke* gaan noemen. Met deze naam zeilde hij de diplomatieke dienst in. Zo bezat hij eindelijk wat hij al eerder had proberen te krijgen: een dubbele achternaam.

Hendrik Muller is een opmerkelijke man met uitgesproken karaktertrekken. De historicus M.R. Doortmont vermeldt: 'Mullers gevoelens van verbondenheid met de grootste daden van

Nederland in den vreemde gingen blijkbaar zo ver dat hij als gezant in plaats van de reguliere degen, de statie-degen van Gouverneur-Generaal van Heutz droeg. En dat niet alleen: hij bezat ook het gouverneur-generaalsuniform van Van Heutz, waarvan hij de broek en steek gebruikte voor zijn eigen uniform.⁷ De directeur van de Koninklijke Nederlandsche Stoomboot Maatschappij, Ernst Heldring, schreef in 1920 in zijn dagboek dat hij ‘telkens merkwaardige staaltjes hoort over de dwaze Hendrik Muller te Bucarest’.⁸

De 82-jarige Hendrik Muller overlijdt drie maanden na de herziening van zijn testament, op 11 Augustus 1941. Het afscheid op rustplaats Oud Eik en Duinen wordt bijgewoond door een groot gezelschap van adellijke heren, bankiers, ambtenaren, ex-militairen, oud-presidenten en zeeofficieren, zakenlieden, diplomaten, schrijvers, notarissen en kopstukken uit de rechterlijke macht.

De weduwe Stutterheim en Marie Scheibenreif lezen alle namen van de betrokken aanwezigen in de krant: waarnemend burgemeester prof.ir. C.L. van der Bilt, oud-burgemeester mr. S.J.R. de Monchy, directeur-generaal van de politie mr. A. Brants, oud-minister van Buitenlandse Zaken mr. J.A.N. Patijn, oud-gouverneur van Nederlands-Indië D. Fock, mr. G. Scholten, voorzitter van het Residentie Orkest, de lijst is te lang om op te noemen. Marie’s vroegere werkgever en oud-voorzitter van het Residentie Orkest, jonkheer Hugo Loudon, is er niet bij. Hij is er wegens zijn broze gezondheid niet toe in staat, maar zijn zwager ir. J.C. van Marken is wel aanwezig. In het voorjaar hebben de hoogbejaarde Hugo Loudon en zijn echtgenote samen met hun personeel de gemeente Wassenaar verlaten

3. Hendrik P. N. Muller, ca. 1930. Foto Hendrik Mullerfonds.

om in hun winterverblijf aan de Prinsessegracht in Den Haag te gaan wonen. Het landhuis Voorlinden is door de Duitsers in beslag genomen.

Dominee Keuter spreekt bij het graf over Muller als een ‘singulier mensch’ die veel tot stand heeft gebracht. ‘Ieder kwam onder de indruk van zijn vriendelijkheid en de trouw van zijn vriendschap. Al heeft hij veel in de wereld verkeer, toch heeft hij zich niet geheel aan haar overgeleverd. Hij had de stilte van zijn binnenkamer.’ Hij had Gods hand in zijn leven gevoeld

en ondervond steun ‘aan den Oneindige, dien hij beleefde in de stilte van zijn ziel’.⁹ Freiin von Freudenberg Löwenstein, een dierbare vriendin van Muller, herinnert zijn vrienden aan het woord van Paulus. De aardse loopbaan is beëindigd, het leven, het lijden en het sterven van Hendrik Muller is voorbij, zegt ze. ‘De trouwe, grote ziel van deze edele Nederlander is nu bij God. Daar is geen haat, geen oorlog, maar vrede.’ Loudons zwager J.C. van Marken schrijft in het *Het Vaderland* van 16 augustus een artikel ter nagedachtenis van zijn ‘oude en trouwe vriend’ Hendrik Muller. ‘Ik meen gehoord te hebben dat zijn geheele salaris en nog veel meer gebruikt werd om de Groot Nederlansche gedachte te propageeren, onder andere door het geven van beurzen aan jonge Afrikaanders die hier kwamen studeren. De gedachte van een wereld samenhangigheid der Nederlanders heeft zijn geheele leven beziel’d.’¹⁰

Nalatenschap

In zijn testament heeft Hendrik Muller laten vastleggen dat zijn omvangrijke nalatenschap in een fonds komt dat zijn naam zal dragen. Het fonds zal ‘werkzaam zijn in het belang van het Nederlandsche Volk en als instelling van weldadigheid opzichtens Nederlanders’ optreden. De doelen die hij voor ogen heeft zijn: ‘onderwijs in ons verleden, gegeven in vaderlandschen zin, geschriften over onze groote mannen en onze groote daaden, de Nederlandsche belangen met betrekking tot Zuid-Afrika, onderzoekingen die ons volk tot eere of ten goede zullen komen, de geheele of gedeeltelijke opvoeding en opleiding van jonge Protestant-sche Nederlanders die bijzondere gaven blijken

te hebben, waardevolle diensten schijnen te kunnen bewijzen aan ons volk en wier ouders de middelen missen voor een doeltreffende opleiding.’ Tegelijkertijd geeft hij de regenten de vrijheid om de fondsen naar eigen inzicht te beheren, ‘omdat wat heden wenschelijk is, morgen reeds overbodig of schadelijk geacht kan worden’.

Zes van de acht testamentair aangewezen regenten aanvaardden hun positie. De Monchy wordt voorzitter van het College van Regenten van het nieuw op te richten *Dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds*. Hij heeft onlangs in september 1941 zijn op schrift gestelde herinneringen aan zijn werkend leven voltooid met daarin herinneringen aan de Haagse Raad, het Koninklijk huis, de diplomatie, zijn representatieplichten en de eerste weken van de bezetting. Hij vergelijkt Arnhem, waar hij ook burgemeester was geweest, met de Hofstad en schrijft over de sociologie van Den Haag. ‘Wie er komt wil er graag blijven, gaat houden van de stad om wat zij den bewoners geeft, al leeft hij ook niet in haar historie en traditie.’ In bloemrijke bewoordingen spreekt hij in die context van een ‘stroom’ en een ‘aanslippling’ die meer achterlaat dan hij meeneemt. In het geval van Hendrik Muller is dit zeker zo. Het fonds dat hij nalaat en zijn zetel in Den Haag krijgt, is anno 2012 nog steeds operationeel.

Mevrouw F.J. Loder wordt secretaris, Joh W. Naudin ten Cate rentmeester. De overige drie bestuurders zijn mr. J.A.N. Patijn, prof.dr.s. S. Posthuma en prof.mr.dr. S. van Brakel.¹¹

Het beheer van het huis in de Piet Heinstraat wordt door het fonds overgenomen.

4. De schrijfmachinewinkel van de firma Schuld, die van 1940 tot 1975 gevestigd was op Piet Heinstraat 117.
Foto collectie familie Schuld, Den Haag.

Aankoop van een onderpand

Beneden op nummer 117 is er een schrijfmachinewinkel. Louis Schuld woont met zijn vrouw en dochters achter de zaak waar hij allerlei kantoormachines verkoopt. Van deze winkelwoning is één huurcontract bewaard gebleven. Op 26 januari 1940 tekende Louis Schuld het standaardcontract van 'den Nederlandschen Bond van Huis- en Grondeigenaren en Bouwondernemers'. De huurprijs bedroeg zeshonderd gulden per jaar. Jan Buwalda, directeur van

de NV Bank voor Stad en Lande, maatschappij tot Exploitatie en Administratie van Onroerende Goederen, plaatste zijn handtekening als gemachtigde van 'Zijne Excellentie Dr. Hendrik Muller'.

Hieruit blijkt dat de bewoners wisten wie hun huisbaas was, maar het is niet bekend of Muller zelf betrokken is geweest bij het aannemen van nieuwe huurders of dat hij dit helemaal heeft overgelaten aan zijn zaakwaarnemer. In ieder geval blijft de vraag waarom Muller dit

winkelpand met dubbel bovenhuis eigenlijk had aangekocht. Dat gebeurde in 1934, toen er de herenmodezaak *Old England* gevestigd was. Muller woonde in het Duitse München en stond bekend als *buitengewoon gezant en gevolmachtigde minister* hoewel hij zijn loopbaan in de diplomatieke dienst al had afgesloten. Maar omdat hij officieel nooit een pensioen had aangevraagd kon hij zijn titel behouden.¹² Hij was hare majesteits gezant in Boekarest en Praag geweest, waar hij de Nederlandse belangen en de handel in olie met succes had gediend. Het was voor de oud-gezant geen gewoonte om panden te kopen, maar hier was sprake van een bijzondere omstandigheid. Muller had in 1926 geld geleend aan de toenmalige eigenaar van het pand, Adriaan Laarman. Laarman, die evenals zoveel anderen onder de economische malaise leed, slaagde er niet meer in dat terug te betalen en was genoodzaakt om zijn modezaak *Old England* te sluiten. Zijn schuld, een restant van het totale bedrag, bedroeg zestienduizend gulden, plus de rente. Op 12 september 1934, ruim vier jaar na de dood van Laarmans vrouw, Jacoba Fuijt, kwam het huis tijdens een openbare verkoping in het Venduehuis der Notarissen onder de hamer. Jan Buwalda, die in opdracht van de in het buitenland wonende Hendrik Muller handelde, kreeg als hoogste bieder het hele pand voor 17.600 gulden.¹³ Het was crisis, alle huizenprijzen waren 30 tot 50 procent gezakt. Het huis dat de Utrechtse Jacoba Fuijt in 1920 voor 33.000 gulden gekocht had, was bijna de helft in prijs gedaald. Zo kwam Muller van de ene op de andere dag in het bezit van een winkelwoonhuis met dubbel bovenhuis inclusief huurders en verlost hij Laarman van zijn schuld. Laarman vertrok

naar Rijswijk. Wat er vervolgens met de winkelruimte gebeurde is niet bekend. Waarschijnlijk stond de winkel een tijd leeg. Pas in april 1936 kwam er officieel weer een nieuwe huurder. Het was Simon Benjamin Israel met zijn Haagsche Gasapparaten Centrale.

De weduwe

Het bovenhuis op nummer 119 is sinds de jaren twintig achtereenvolgend bewoond geweest door weduwes die vervolgens kamers onderverhuurden aan derden. De 71-jarige Hendrika Eterman, weduwe van Johannes Frederik Stutterheim, is de vierde in de rij die dit patroon voortzet. Een jaar na de dood van haar echtgenoot is ze hier in januari 1939 komen wonen, samen met haar even oude vriendin Sophia Harting¹⁴ met wie ze al meer dan twintig jaar hetzelfde huis deelt. In de wereld van Hendrik Muller staat de naam Harting als een huis. Professor Pieter Harting (1812-1885), hoogleraar farmacologie, wiskunde, filosofie en dierkunde uit Utrecht, steunde in de jaren tachtig van de negentiende eeuw de Transvaalse boeren in hun gewapende verzet tegen de Engelsen. Het moet voor Muller, die als consul-generaal van Oranje Vrijstaat zijn hart aan de zaak van de Boeren verpand had, een eer geweest zijn om het achternichtje van de professor te kunnen huisvesten. Sophia is verpleegster van beroep geweest. In haar jonge jaren werkte ze in Amsterdam en in het Coolsingel Ziekenhuis in Rotterdam. Vanaf het begin van de nieuwe eeuw werd Den Haag weer haar domicilie. Ze kende het Zeeheldenkwartier goed, want ze heeft er vanaf haar twaalfde jaar samen met haar broer en moeder, die weduwe was, gewoond. Ze zijn alle drie in

Oost-Indië geboren, maar Sophia's voormoeders komen uit Zuid-Afrika: een lange reeks van vrouwen die via Kaap de Goede Hoop terugvoert naar de zeventiende eeuw in Frankrijk.

De weduwe Stutterheim heeft haar jeugd in Delft doorgebracht waar haar vader een cafe had. Ze heeft nog veel familie in Den Haag. Vroeger heeft zij met haar echtgenoot op het Westeinde een juwelierszaak gehad. Johannes Frederik Stutterheim kwam uit een Haagse familie van horlogemakers. Vijf generaties zijn hem voorafgegaan, ze gaan terug op een voorvader die in Duitsland geboren is. Hij trad in de vroege achttiende eeuw in Den Haag als slotenmaker in het huwelijk en werd stamvader van een groot en kleurrijk nageslacht. Zijn naamdragers hebben zich over Nederland en de wereld verspreid, tot in Oost-Indië en Zuid-Afrika. De weduwe woonde sinds haar huwelijk met haar man en enige zoon op Westeinde 13, waar ze kamers verhuurden. Een van de eerste inwonenden was destijds Sophia Harting.

Duits en Oranje

Marie Scheibenreif had, toen ze haar plek op het paleis Noordeinde moest verlaten, een advertentie in de *Haagsche Courant* van 1 juni geplaatst, waarin ze als alleenstaande juffrouw om woonruimte met extra berging vroeg. Op het moment dat ze in de Piet Heinstraat kwam wonen, kon ze niet weten dat dit haar laatste huis zou worden. Haar wieg heeft in het Duitse dorpje Brünst gestaan, 150 kilometer ten zuidoosten van Arolsen. Hier werd ze in 1883 geboren als dochter van een *Stationsdiener*. Tijdens de Eerste Wereldoorlog kwam ze naar Amsterdam om als kamenier bij de familie van Paul Majj op de Hee-

5. H.M. Stutterheim-Eterman met haar eerste achterkleinkind, ca. 1947. Foto collectie familie Stutterheim.

rengracht te gaan werken. Paul Majj bestuurd samen met zijn broer Robert Majj de gerenommeerde Joodse bank Lippmann, Rosenthal en Co. Ze stonden bekend om hun goede connecties in Zwitserland, Engeland en de Verenigde Staten en waren onder meer betrokken bij de oprichting van de Amsterdamse Bank. Marie bleef er drie jaar en ging vervolgens als *Deutsche Fräulein* en *Perfekte Kammerjungfer* nieuwe dienstverbanden

aan. Van 1926 tot 1928 woonde ze bij de familie Loudon in Wassenaar. Ze verzamelde op deze manier uitstekende getuigschriften en kon zo eind 1930 bij koningin Wilhelmina aan het werk.¹⁵ In dat jaar was Juliana opgeroepen voor de koninklijke dienst, wat inhield dat zij het Huis van Oranje bij officiële gebeurtenissen zou gaan vertegenwoordigen. Zij had een goede en reisvaardige kamenier nodig en Marie kon die taak uitvoeren. Ze zorgde voor alle kleding en voor het naai- en verstelwerk. Bij speciale gelegenheden legde ze de kleding klaar die op die dag gedragen diende te worden en tijdens de reizen hielp ze vanzelfsprekend met allerlei hand- en spandiensten.

De komst van Marie op het Noordeinde viel samen met het begin van de crisisjaren. De beursval in Amerika beïnvloedde zelfs het dagelijks leven van de koningin. Er werden geen ontvangsten meer gegeven. Juliana en Wilhelmina namen een sobere levensstijl aan, wat voor de Nederlandse couturehuizen een grote teleurstelling was. Volgens de overlevering ging het geld dat anders aan extra kleding zou worden besteed, naar het Crisiscomité.

Marie was in persoonlijke dienst bij prinses Juliana en laveerde tussen de deftige hofhouding en het dagelijkse personeel.¹⁶ Ze heeft de entree van prins Bernhard vanuit de zijlijn kunnen aanschouwen en de huwelijksvoorbereidingen van dichtbij meegemaakt, maar toen het pasgetrouwde stel als *the countess & count von Sternberg* op huwelijksreis gingen, vertrokken ze zonder kamenier. Onderweg kocht Juliana diverse nieuwe kledingstukken. Ze droeg de moderne couture met stijl en zag er elegant uit. Terug in Nederland kreeg de prinses haar Hol-

landse levensstijl terug en haalde ze haar oude garderobe weer uit de kast tot ongenoegen van prins Bernhard, die uitriep dat ze kleding van de dorpsnaaister droeg.

Marie verhuisde met hen van het Noordeinde naar Soestdijk. Met het oog op de mobilisatie en de oorlogsdreiging reisde de prinses sinds 1939 met haar gezin en personeel steeds heen en weer tussen Den Haag en Baarn.

De bezetting

Vroeger was het Marie die zich voegde naar een familie bij wie zij kwam inwonen, nu zijn het anderen die bij haar tijdelijk op gemeubileerde zit-slaapkamertjes inkwartieren. Zij is net als de weduwe Stutterheim kamers gaan onderverhuren. In het voorjaar van 1943 wonen er acht volwassenaars en een pasgeboren baby in het bovenhuis, dat twee verdiepingen en een zolder heeft. Een van de nieuwe bewoonsters heet Johanna Jacoba Weber. Ze is acht jaar geleden gescheiden van haar man. Tot 1 april 1942 was ze nog werkzaam als huishoudster bij de oude mevrouw Loudon voor wie Marie vroeger als kamenier gewerkt heeft. Na de dood van Hugo Loudon werd het huishouden drastisch ingekrompen en raakte Johanna haar werk kwijt. De 81-jarige jonkheer werd een maand na de begrafenis van Hendrik Muller onder zeer grote belangstelling in het familiegraf op Oud Eik en Duinen bijgezet. Omdat Johanna en Marie allebei in het huis van deze familie hebben gewoond scheidt dat een band. Ze werkten voor 'een der belangrijkste medebouwers van een Nederlandsche wereldmaatschappij'.¹⁷ Loudon was een van de oprichters van de Koninklijke Nederlandse Petroleum Maatschappij (thans Royal Dutch Shell).

Buiten kleurt de herfst. Een sterfgeval in het huis brengt een periode van rouw. Op 21 oktober 1943 overlijdt Sophia Harting op vierenzeventigjarige leeftijd. Het verdriet van de weduwe Stutterheim is groot, maar in de rouwadvertentie die zij in de krant plaatst, schrijft ze dat ze dankbaar is omdat haar lieve vriendin en huisgenoot rustig is heengegaan. Sophia had geen naaste familie meer, haar broer was in 1916 ongehuwd overleden.

In de straten van Den Haag wordt het steeds stiller. De cafés sluiten al om zeven uur en de theaters en bioscopen moeten om half acht dicht zijn. In het Zeeheldenkwartier zijn, evenals in andere wijken, alle joden uit het straatbeeld verdwenen. Alleen al in de Piet Heinstraat gaat het om dertien woonadressen. Later zal blijken dat deze families allemaal in Sobibor en Auschwitz vermoord zijn.¹⁸

In het huis Piet Heinstraat 119 gaat het dagelijkse leven verder. In november 1943 komt de elfjarige zoon van Johanna Weber bij zijn moeder wonen.

De Monchy, die in Rotterdam verblijft, wordt door zijn vroegere medewerkers op de hoogte gehouden over de gang van zaken op het stadhuis en zo houdt hij de ontwikkelingen in Den Haag in de gaten.¹⁹ In het midden van 1944 begint hij met de voorbereidingen van zijn terugkeer. Hiervoor reist hij een paar maal onder de naam van mr. Jansen of mr. Van Dorp naar Den Haag en Wassenaar, waarbij hij steeds weer bij andere familieleden overnacht. Tijdens deze bezoeken heeft hij contact met mensen uit de illegaliteit en met de Geheime Dienst Nederland²⁰ die contacten met het Bureau Inlichtingen in Londen onderhoudt. Zo kan hij bij de Duitse capitulatie

direct zijn ambt weer opnemen. Al op 6 mei 1945 is hij op het stadhuis te vinden. Maandagavond komen de eerste auto's van de bevrijders de stad in. Dinsdagavond de zevende volgt de officiële intocht. Op deze dag keert ook een onderhuurder uit het huis terug naar zijn vrouw, die op zolder woont. In 1943 was hij vertrokken om dienst te nemen in het Duitse leger. De Binnenlandse Strijdkrachten (BS) staan op 11 mei aan de deur om hem te arresteren.²¹

Onderhuur

Burgemeester De Monchy gaat op 31 december 1946 met pensioen. Zijn mede-regenten van het Dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds hebben na de bevrijding belangrijke posities ingenomen. Prof. mr. dr. S. van Brakel is werkzaam bij de Bijzondere Raad van Cassatie en betrokken bij het vonnis dat over Mussert is uitgesproken.²² J.A.N. Patijn is van april 1945 tot 1950 voorzitter van de zuiveringscommissie.

De weduwe Stutterheim en Marie Scheibereif blijven kamers onderverhuren en plaatsen daarvoor advertenties in de krant. Woonruimte is nog steeds schaars. Bij de selectie van medebewoners overleggen ze uitgebreid en hebben Duitse vrouwen of Nederlanders met een Duitse achternaam de voorkeur.²³ Sommige huursters blijven maar even, anderen jarenlang. Zo nu en dan woont er ook een man. Bij elkaar vormen zij een apart gezelschap, geen bonte stoet van notabelen, maar een kleurrijke waaier van werkende vrouwen, gescheiden dames, weduwes, alleenstaande moeders en meisjes. Enkelen hebben een ongelukkig of opmerkelijk verleden. Er zijn tijden dat het aantal onderhuursters pieken vertoont, bijvoorbeeld wanneer twee vrouwen

6. De Piet Heinstraat, bij de kruising met de Van Galenstraat en gezien naar het Piet Heinplein. Links voor, op de hoek de winkel op nr. 113. Het pand op nr. 117-119, op de tegenoverliggende hoek, valt net buiten beeld.
Foto Koekenberg, 1948. Collectie Haags Gemeentearchief.

samen een kamer delen. Gemiddeld genomen wonen ze er met z'n negenen, drie personen per etage, maar er zijn ook perioden dat er twaalf namen staan ingeschreven. Daarnaast werkt Marie Scheibenreif, inmiddels al op leeftijd, nog als costumière. Terug naar het Noordeinde of Soestdijk is geen optie meer voor haar, maar het koningshuis blijft haar visitekaartje. Ze zal

het zo nu en dan eens noemen en er graag over praten. Ze bewaart eigen herinneringen, aan de familie Maij, de Loudons, aan de Oranjes. De kleindochter van de weduwe Stutterheim, die iedere dag na school even bij haar oma langs gaat, kan zich de costumière vele jaren later nog voor de geest halen. Ze is dan zelf bejaard maar herinnert zich de thee-uurtjes waarbij de dames

uit het huis elkaar opzochten. Er werd vaak Duits gesproken, waardoor ze het idee kreeg dat er dingen besproken werden die ze niet mocht horen. Er kwamen ook wel eens vrouwen uit de buurt, onder wie het kamerlid jkvr. mr. Ch.W.I. Wttewaall van Stoetwegen, die op de Laan van Meerdervoort woonde.²⁴ De 'freule', zoals ze later landelijk bekend stond, had een goede band met Juliana en Bernhard en was bevriend met zuster Feith, het kindermisje van de kleine prinsesjes. In haar boek *De freule vertelt*, schreef ze daar graag over, evenals over haar politieke loopbaan en de Parlementaire Enquêtecommissie 1940-1945, waarin zij negen jaar lang zitting nam. Over haar eigen werk als koerierster, dat ze onder de naam mejuffrouw Poortenaar uitvoerde, gaf ze niet zoveel informatie.²⁵

Muzikanten

In augustus 1950 overlijdt de weduwe Stutterheim vrij plotseling. Haar huisgenoten treffen haar aan op de grond in haar woonkamer, waar zij naast de divan ligt.

Twee muzikanten uit Hamburg, die al sinds mei kamers huren in het huis, betrekken nu op hun beurt de eerste etage. Hier zullen ze de komende twintig jaar blijven wonen. Het stel treedt als pianoduo op onder de naam 'de 2 Buttlars'. Ze hebben een gevarieerd repertoire en spelen zowel oude klassiekers als moderne liedjes. Ze zijn vermakelijk, onderhoudend en bijzonder virtuoos. Hun stemmen vullen elkaar goed aan. Freiherr Egon von Buttlar en zijn joodse vrouw Anita Wellmann hebben Duitsland in 1938 vanwege het *Berufsverbot* verlaten en zijn via Wenen en Milaan naar Nederland gekomen.²⁶ In maart 1940 speelde het char-

7. Anita en Egon Buttlar bij een affiche die hun optreden aankondigt, 1956. Foto familiearchief Wensien, Hamburg.

mante paar in het Windsor House in Rotterdam. Toen de Scheveningse Kurzaal in september 1940 haar deuren sloot, en in de stad in de Passage, de nieuwe Riche Bar geopend werd, maakte de laatste reclame met het 'gevierde piano-duo' Buttlar. Het jaar daarop werd het optreden van de rasartiesten wegens enorm succes door de Riche Bar geprolongeerd. In 1941 traden ze ook als klavierduo op in het befaamde Hotel Ham-

dorff in Laren. Waar ze de bezettingstijd verder hebben doorgebracht is niet bekend. Ze stonden ingeschreven bij de gemeente Hilversum, maar na de bevrijding woonden ze op kamers in een Amsterdams pension. Van december 1950 tot en met februari 1951 spelen ze in het Zwitserse Bern. In de jaren die volgen reizen ze voortdurend rond om op te treden in clubs, hotels, restaurants en bars door heel Nederland en in Den Haag. Meestal hebben ze een contract voor drie maanden. Soms huren ze tijdelijk ergens anders een zonnige kamer om dichterbij hun werk te zijn. Wanneer ze niet zo ver hoeven gaan ze met de scooter. In de tijd dat ze in Hamdorff optraden hadden ze een tandem.

Ze spelen ook bij speciale gelegenheden, zoals die van het Leidse Studenten Corps Lustrum, op een Weense gala-avond van het Rode Kruis, een officiersbal of op particuliere feesten ter gelegenheid van verjaardagen, bijvoorbeeld die van mevrouw Goekoop in het pas gerestaureerde Catshuis.

Hun optredens zijn gedocumenteerd in een artiestenboek, dat zij zelf 'het gouden boek' noemen.²⁷ Met de hierin verzamelde foto's, tekeningen, krabbels, gedichten, beste wensen en lofzangen op onvergetelijke avonden bewaren de twee Buttlers vele mooie herinneringen aan hun werk. Het zijn souvenirs uit Duitsland, Roemenië, Zwitserland, Italië en Holland.

In 1952 vermeldt de naturalisatiecommissie dat Egon zich aan ons land is gaan hechten en dat hij voldoende geassimileerd is. Gedurende de oorlogsjaren heeft hij als officier dienst gedaan in het Duitse leger. Na een jaar werd hij uit het leger verwijderd vanwege zijn huwelijk met een joodse vrouw. Hij heeft van zijn uniform

gebruik gemaakt om de Nederlandse belangen zo goed mogelijk te dienen. Door zijn toedoen wisten meerdere geïnterneerde officieren en manschappen van het Nederlandse leger hun vrijheid te herkrijgen.²⁸ Anita en Egon zijn allebei Nederlander geworden, terwijl hun bovenbuurvrouw Marie Duitse is gebleven.

Het einde van een periode

In juli 1967 overlijdt Marie Scheibenreif. In het huis gaat het nieuws van haar dood van mond tot mond, het bereikt de straat, maar of het verder reikt? In juni had zij nog haar laatste huisgenoot verwelkomd, een vijftientigjarige vrouw. In totaal moeten er meer dan zeventig mensen zijn geweest aan wie zij als hospita een kamer heeft verhuurd.

Men zegt dat er in het Zeeheldenkwartier altijd veel hofpersoneel heeft gewoond. Mejufvrouw Scheibenreif is een mooi voorbeeld. Daarbij is ze degene die van alle huisgenoten het langst – maar liefst 27 jaar – in het huis aan de Piet Heinstraat 119 gewoond heeft.²⁹ Haar plaats in het bovenhuis wordt in februari 1968 ingenomen door een gezin met drie opgroeiende kinderen.

Voor het Mullerfonds geldt dat het op zijn beurt met dertig jaar de langstdurende eigenaar zal worden. Van de eerste regenten is alleen professor Posthuma nog in functie. De Monchy is in 1961 overleden. Het heeft enkele jaren geduurd voordat ze als fonds in de openbaarheid traden en hun naam te lezen was in de krant. Geheel in de lijn van het gedachtegoed van dr. H.P.N. Muller hebben ze sinds de oprichting financiële bijdragen kunnen leveren aan tal van mooie initiatieven, zoals het plaatsen van de Bourdon-

8. Achterkant van de ansichtkaart die de Buttlars op hun adres in de Piet Heinstraat ontvingen van de journalist, schrijver en voormalig KLM-directeur, Hans Martin en zijn vrouw, 1957. Collectie auteur.

klok op de Waalsdorpervlakte in 1959.

Als ze in januari 1971 besluiten het huis te verkopen, is het bijna negentig jaar oud. Het pand behoeft meer onderhoud dan de brutohuur kan dragen. Ton Kuling, die aspirant makelaar is bij Falkenburg & Co, regelt uit naam van de rentmeester en voorzitter van het fonds, de overdracht naar de nieuwe eigenaar.

Het gezin op Marie's etage kan na de verkoop in het pand blijven wonen. De Buttlars zijn aan het inpakken. Ze verhuizen in de zomer van

1971 naar Kijkduin en gaan in een nieuwe flat in de Landréstraat wonen. De oude tochtige schuiframen met oorlogsglas, de met verschootten stof bespannen wanden, de kierende houten vloeren van de Piet Heinstraat, het is voor hen verleden tijd. Met de verhuizing van deze twee internationale entertainers sluit het hoofdstuk van deze 'Duitse episode' en hun opvolgers, de nieuwe bewoners voegen op hun beurt weer een ander verhaal toe aan de geschiedenis van het huis die inmiddels 130 jaar omvat.

Noten

1. C.M. van Beers, *De familie van mijn huis*, www.pietheinstraat119denhaag.nl.
2. S.J.R. de Monchy, *Twee ambtsketens. Herinneringen uit mijn burgemeesterstijd* (Arnhem, 1946), p. 200-201.
3. *LIFE magazine* 2 januari 1939. Muller staat hierin afgebeeld. Het onderschrift luidt: 'Like a Rembrandt painting is this striking photograph by Dr. Erich Salomon at a private meeting of Dutch and South African statesmen at The Hague on 2 December 1938. Dr. H.D. Van Broekhuizen, South African Minister at The Hague (left) has his chin on his hand, Dr. Hendrik Colijn, Dutch Premier gesticulates. Dr. J.A.N. Patijn, Dutch Foreign Minister, listens with hands clasped to to elegantly bearded Dr. Hendrik Muller, former South African Minister at Praque. They met to welcome Oscar Pirow, South African Defense Minister (far left) during his European tour to mound out opinion on giving Germany and Italy colonies.'
4. Anna Maria Scheibenreif, geb. Brünst, Duitsland 29-1-1883, overl. Den Haag 24-7-1967.
5. Hendrika Martina Eterman, geb. Delft 1-4-1870, overl. 24-8-1950. Gehuwd met Johannes Frederik Stutterheim, geb. Den Haag 25-7-1869, overl. Den Haag 25-1-1938.
6. Gesprek met Mw. De Jong – Stutterheim, Den Haag, 29-5-2011.
7. M.R. Doortmont, 'H.P.N. Muller als etnograaf en vroege Nederlandse Afrikanist', in: E.O.G. Haitsma Mulier, L.H. Maas & J. Vogel (red.), *Het beeld in the spiegel. Historiografische verkenningen. Liber amicorum voor Piet Blaas* (Hilversum, 2000), p. 39-56.
8. J de Vries, *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring 1871-1954* (Utrecht 1970).
9. 'Begravenis Dr. H. P. Muller', *Het Vaderland* 15-8-1941, Avondblad, p. 3.
10. 'Ter nagedachtenis van dr Hendrik Muller', *Het Vaderblad* 16-8-1941, Avondblad, p. 2.
11. S. Cnossen (red.), *Vermogen om te geven. Dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds* (Den Haag, 2009).
12. Mededeling d.d. 27-10-2009 van M.R. Doortmont, Den Haag, die een biografie van H.P.N. Muller voorbereidt.
13. Kadaster Zoetermeer, register van overschrijvingen deel 247, no 401, deel 24/46, no. 36.
14. Sophia Wilhelmina Harting, geb. Semarang 20-8-1869, overl. Den Haag 21-10-1943.
15. Haags Gemeentearchief (HGA), Bevolkingsregister, 1913-1939.
16. Schriftelijke mededeling L.J.A. Penning, Koninklijk Huis Archief, brief 34108/LP/CM, 13 mei 2008.
17. 'Jhr Ir Hugo Loudon overleden', *Het Vaderland*, 6-9-1941, p. 1.
18. Piet Heinstraat, Den Haag, www.joodsmonument.nl.
19. HGA, archief Gemeentebestuur 1937-1952 (bnr. 610), inv.nr. 2322 (*Verslag van mijn bemoeiingen voor de bevrijding van Den Haag*).
20. R. Harthoorn, *Vuile oorlog in Den Haag* (Westervoort, 2011).
21. Nationaal Archief (NA), CABR 33913, NBI 197240.
22. A.D. Belinfante, *In plaats van Bijtjesdag. De geschiedenis van de bijzondere rechtspleging* (Amsterdam, 2006).
23. Zie noot 6.
24. Zie noot 6.
25. C.W.I. Wttewaal van Stoetwegen, *De Freule vertelt* (Baarn, 1973).
26. S. Fetthauer, Lexicon verfolgter Musiker und Musikerinnen der NS zeit (Hamburg, 2010).
27. Archief Buttlar, particuliere collectie familie Wensien, Hamburg, voor contactgegevens, zie noot 29.
28. Staten Generaal, Memorie van toelichting 1952, Kamerstuknummer 2571 (www.statengeneraaldigitaal.nl).
29. C.M. van Beers, www.pietheinstraat119denhaag.nl/huisarchief.html.